

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-72-83

УДК 331.5

JEL Classification: B00; J01

Оксана Мініна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: minina.ok.v@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5919-1599>

ResearcherID: [H-1167-2016](https://orcid.org/0000-0002-5919-1599)

Наталія Шадура-Никипорець

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: nikiporetc@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7990-0105>

ResearcherID: [H-1176-2016](https://orcid.org/0000-0001-7990-0105)

ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО СУТНОСТІ РИНКУ ПРАЦІ

Стаття присвячена дослідженню історичного процесу трансформації змістовного наповнення категорії «ринок праці». Оскільки економічні категорії мають історичний характер, тобто їхня сутність та трактування визначаються суспільно-історичними умовами певного етапу розвитку людства, то важливо розуміти, який зміст вбачали в ринку праці представники провідних економічних шкіл. Важливо розкривати цей зміст через призму домінуючих соціально-економічних уявлень періоду та в контексті базових концепцій відповідних економічних шкіл та напрямів. Дослідження генезису наукової думки щодо сутності ринку праці дозволяє сформувати комплексне багатомірне розуміння цього поняття і його особливостей у сучасному мінливому світі.

Ключові слова: праця; ринок праці; робоча сила; зайнятість; заробітна плата; генезис.

Бібл.: 22.

Постановка проблеми. У сучасному світі, мінливість та невизначеність якого сприймається як нова парадигма, відносини «найманий працівник – роботодавець» набувають специфічних проявів, а вимоги щодо компетентностей робочої сили, її умінь та навичок суттєво трансформувались. Розуміння таких змін та їх глибинне усвідомлення є можливим лише за умови дослідження усього складного історичного шляху формування змісту категорії «ринок праці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, що стосуються теоретичних та прикладних аспектів формування та функціонування ринку праці, присвячені численні праці як закордонних [7; 10; 15; 20; 22], так і вітчизняних [1; 3; 4; 6; 11-13; 17; 21] науковців. Основи теоретичних концепцій щодо сутності та ролі ринку праці були закладені в працях таких видатних учених, як Ф. Енгельс, Дж. М. Кейнс, Ф. Кене, К. Маркс, В. Петті, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Й. Шумпетер та ін.

Вагому роль в осмисленні еволюції наукових поглядів на проблеми розвитку ринку праці відіграють напрацювання сучасних економістів, зокрема: Д. Богині, В. Герасимчука, О. Грیشнової, Ж. Дерій, М. Долішнього, М. Злупка, С. Калініна, В. Лагутіна, Е. Лібанової, Л. Лісогора, Н. Лук'янченка, Ю. Маршавіна, А. Никифорової, В. Онікієнка, В. Петюха, Г. Слезінгера, О. Титара, Г. Черниченка, М. Шаленка та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Сутність, функції, умови формування та функціонування ринку праці відзначаються суттєвою полемікою, особливо в історичній ретроспективі. Тому розробка теоретичних та методологічних основ функціонування сучасного ринку праці вимагає дослідження генезису формування наукової думки щодо його змісту. В. Тарасевич вважає, що дослідження генезису дефініцій передбачає не лише виявлення джерел її формування, а й етапів трансформації змістовного наповнення від загальних рис певного явища чи процесу до конкретних форм його прояву [6, с. 32].

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження генезису сутності ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження сутності поняття «ринок праці» та його генезису в процесі історичного розвитку, варто одразу зазначити, що переважна більшість наукових шкіл розглядала у своїх теоріях прямо чи опосередковано питання, пов'язані з його формуванням, функціонуванням та розвитком – проблеми зайнятості та безробіття, змісту праці чи робочої сили, повної та ефективної зайнятості, вартості праці, заробітної плати тощо. Однак у межах нашого дослідження ми вирішили більш детально спинитись лише на тих теоретичних підходах, що становлять цілісне дослідження механізму функціонування ринку праці.

Вивчаючи еволюцію формування та розвитку наукових поглядів на поняття «ринок праці», О. Борюшкіна виділяє два етапи у його вивченні: «протонауковий» (IV до н.е. – XVII ст.), у межах якого розпочались дослідження поняття «праця», проте, як зазначає дослідниця, згадувались лише окремі елементи ринку, тобто поняття «ринок» у сучасному розумінні не існувало та «науковий» (розпочинається від початку XVII ст. і триває до сьогодні), у межах якого «теоретиками економічної науки активно розглядаються поняття ринку праці, його сутність, функції та складові елементи» [2].

Історично перша цілісна теоретична концепція функціонування ринку праці була запропонована класичною школою (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Ж.-Б. Сей, А. Маршал, А. Пігу, Л. Вальрас, В. Парето). Її положення відбивали, з одного боку, прискорення розвитку ринкових відносин, з іншого – нову розстановку політичних сил, характерну для формування капіталізму періоду промислових переворотів. Центральним питанням класичної теорії ринку праці є дослідження вбудованих стабілізаторів ринку, спрямованих на встановлення та підтримання повної зайнятості населення. Вони вважали, що чистий ринок є ідеальним механізмом, що спроможний самостійно забезпечити повну зайнятість, відхилення від якої формується за рахунок впливу лише екзогенних факторів (військово-політичні зміни, погодні фактори, фінансові кризи) і являє собою короткострокове відхилення від природного для ринкової економіки стану (повної зайнятості).

Згідно з класичною теорією механізм саморегулювання ринку праці базується на трьох положеннях: по-перше, сукупні витрати в економіці формуються зазвичай на рівні достатньому для досягнення потенційного ВВП. Це твердження спирається і підкріплюється законом Сея [15], відповідно до якого доходи, отримані від участі у виробництві національного продукту, дорівнюють грошовому виразу виготовлених благ і, відповідно, досягнувши стану повної зайнятості, можна очікувати, що подальше зростання ефективного попиту не буде чинити вплив на її рівень. По-друге, дисбаланс між доходами і витратами швидко ліквідується через взаємодію між товарним і грошовим ринками за рахунок коливання навколо ставки відсотка, що врівноважує величину заощаджень та інвестицій. По-третє, ціни та заробітна плата є еластичними регуляторами, що зумовлюється конкуренцією.

Варто констатувати, що представники класичної школи надавали близьке до сучасного трактування повної зайнятості, розуміючи це як ситуацію не цілковитої відсутності безробіття, а лише його однієї складової – вимушеного безробіття.

Досліджуючи ринок праці, класична школа вважала, що об'єктом купівлі-продажу на такому ринку виступає праця, а її ціною є заробітна плата. Основоположники класичної політичної економії – А. Сміт та Д. Рікардо стверджували: «дохід, одержуваний від праці, зветься заробітною платою» і зауважували, що «праця має свою природну і свою ринкову ціну» [19, с. 9].

А. Сміт вважав, що «природна ціна» виступає в ролі своєрідного центру, навколо якого відбувається коливання ринкових цін. Д. Рікардо природну ціну сприймав як кошти, необхідні для того, «щоб робітники мали можливість існувати і продовжувати свій рід без збільшення або зменшення їх чисельності» [22], а ринкову – як кошти, що «дій-

сно сплачуються... в силу природного співвідношення між пропозицією і попитом: праця дорога, коли вона рідкісна, і дешева, коли є у надлишку». Дослідники відзначали, що встановлення рівня зарплати понад мінімальний, супроводжується зростанням пропозиції праці, що у свою чергу спричиняє зниження ринкового рівня зарплати. Д. Рікардо розглядав природну ціну як історичне поняття, величина котрого змінюється під впливом рівня цін на споживчі товари, тобто він розмежував поняття номінальної та реальної заробітної плати.

Оскільки відповідно до класичної теорії повна зайнятість населення є сталим природним явищем для ринку, а безробіття може мати лише добровільний і короткостроковий характер, то основну увагу представники цього напрямку приділяли формуванню і динаміці заробітної плати. Так, Й. Шумперет вказує: «основний інтерес досліджень класиків (А. Сміт, Дж. Мілль, Ж. Сімонді) концентрувався навколо визначення верхньої чи нижньої межі того, що “може” або “повинно” бути виплачено працівникам» [20]. Дослідник зазначає, що представники цього напрямку сформували значний доробок у формі теорій заробітної плати (теорія фізіологічного мінімуму, теорія фонду оплати праці, теорія попиту і пропозиції), які різняться факторами її формування.

Головним методом дослідження ринку праці в період формування класичної концепції було дослідження попиту і пропозиції як основних інструментів дії ринку. На основі цього інструментарію класики для аналізу рівноваги на ринку праці в короткостроковому періоді запропонували доктрину фонду заробітної плати, а для довгострокового – теорему заробітної плати, що визначається фізично необхідним мінімумом для існування.

Для пояснення основних положень щодо формування заробітної плати в короткостроковому періоді представники класичного напрямку (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Дж. Мак-Куллох, Т. Мальтус) використовували апарат попиту та пропозиції особливого типу, який називається «доктрина фонду заробітної плати». Вони вважали, що у будь-який момент часу завжди є певна пропозиція та попит праці, що представлені даною кількістю праці. Відповідно до цієї теорії попит представлений у вигляді «вираженої в реальних величинах суми, наприклад, товари, що купуються на заробітну плату, засоби існування, змінний капітал», що прийнято називати фондом заробітної плати [20]. Тобто йдеться не про функції попиту та пропозиції, а про їхню задану величину в певний момент. Оскільки величина пропозиції праці та сума, яку на неї можна витратити, задані в будь-який момент часу, то відповідно до умови ринкової рівноваги (обсяг попиту на працю повинен дорівнювати обсягу пропозиції праці) визначається величина середньої ставки заробітної плати. Встановлення діючої ставки на рівні вище цієї величини призводить до появи безробіття, нижче – незадоволення попиту. Узагальнивши, можна вважати, що теорія фонду заробітної плати для короткого періоду розглядає пропозицію праці і фонд оплати праці як константи.

Класики вважали, що з часом ці задані константи короткого періоду можуть зазнавати зміни: як фактор, що визначає пропозицію праці визнається мальтузіанський закон або звички робочого класу, як фактор, що визначає зміну фонду заробітної плати і відповідно попит на працю, є заощадження. Тобто в довгостроковому періоді відповідно до теорії фонду заробітної плати динаміка реальної заробітної плати визначається темпами зростання чисельності робочого класу та нормою заощадження (“фізичний мінімум”). Зокрема Дж. Мілль зазначав: «в цілому при інших незмінних умовах ми можемо стверджувати, що при незмінному співвідношенні капіталу та чисельності населення заробітна плата залишається незмінною», а Т. Мальтус стверджує, що «інакше рівень заробітної плати в довгостроковому періоді стає невизначеним» [20]. Оскільки представники класичної школи (Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Н. Сеніор, Д. Мілль, Дж. Мак-Куллох, Т. Мальтус, В. Петті, А. Тюрго, Ф. Кене) базувались на оберненому зв'язку між прибут-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ком і заробітною платою, то для них цілком раціональною та об'єктивною видавалась позиція про те, що заробітна плата повинна бути мінімальною і в часі мати тенденцію до збереження або зниження її рівня. Зокрема, В. Петті стверджував, що при підвищенні зарплати працівники схильні працювати менше, що з погляду суспільства слід розглядати як втрати праці. Тому дослідник вважав доречним встановлення оплати праці на рівня фактично фізіологічного мінімуму (на життя).

Надаючи критичний аналіз теоріям заробітної плати, запропонованими класиками, Й. Шумпетер вказував, що їх не можна вважати повноцінними окремими теоріями, а радше слід сприймати як інструменти її формування [20].

Розгляд механізму встановлення рівноваги на ринку праці та формування її ціни (заробітної плати) в рамках класичного підходу базувався на сформульованому французьким економістом Ж. Сей ринковому законі взаємодії попиту та пропозиції і досягнення на цій основі рівноважної ціни на предмет купівлі-продажу, у тому числі й на працю [13]. Тому поруч із ціною дослідники розглядали і такі інструменти дії ринку, як попит і пропозиція.

Класична модель аналізує макроекономічні функції попиту та пропозиції праці. Функція попиту на працю, що висувають підприємці, є оберненою функцією реальної заробітної плати і розглядається з погляду теорії граничної продуктивності – реальна зарплата встановлюється відповідно до грошового виразу приросту обсягу продукції, пов'язаного із залученням до виробництва додаткового працівника.

Відповідно до класичної моделі функція пропозиції праці, що формують наймані працівники, має пряму залежність від рівня реальної зарплати. Класики стверджували, що для робітників першочергове значення має не грошовий вираз оплати праці (номінальна сума), а її купівельна спроможність (можливість придбання певного набору благ). При цьому виразники інтересів найманих працівників – профспілки, мають вплив на формування розміру реальної зарплати.

Класики вважали, що реальна ставка зарплати легко реагує як зростанням, так і зниженням на кон'юнктуру ринку (головною рисою зарплати є гнучкість, а не стабільність), що гарантує встановлення та підтримування рівноваги на ринку праці, що завжди передбачає досягнення повної зайнятості населення. Явище безробіття класики сприймали як нормальне для економіки і пояснювали його природу через прагнення робітників до підвищення оплати їх праці (безробітним є той, хто відмовляється від альтернативи праці з нижчою оплатою).

Професор С. Мочерний зазначає, що «класична теорія зайнятості – одне з перших пояснень безробіття з позицій вільної ринкової економіки» [11]. Головні ідеї класичної теорії зайнятості зводяться до таких положень: зростання заробітної плати спричиняє появу безробіття, котре є наслідком вибору самих робітників та в умовах функціонування чистого ринку набуває тимчасового характеру, оскільки зникає при зниженні рівня оплати праці. Лише екзогенне регулювання ринку праці державою чи тиск профспілок призводять до формування тривалого безробіття.

У 70-х рр. XIX ст. у межах класичного напрямку відбулося створення неокласичної школи, науковці котрої намагались поєднати ідеї класичної політекономії з ідеями маржиналізму. Цей напрям переніс увагу у своїх дослідженнях з макро- на мікрорівень, сконцентрувавшись на принципах функціонування ринку праці в умовах досконалої конкуренції.

Так, з позицій неокласичної теорії, ринок праці – це «різновид товарного ринку, на якому на підставі попиту на робочу силу і її пропозиції встановлюється її ціна (заробітна плата), що забезпечує необхідну мобільність трудових ресурсів, а також відбувається їх оптимальний перерозподіл за різними галузями економіки» [18]. Оскільки в основу неокласичного підходу (А. Маршал, А. Пігу, Дж. Перрі, Дж.Б. Кларк, Р. Холл, Л. Вальрас, В. Парето, Н. Фельдстайн) покладено постулати класичної політекономії, то

неокласична концепція також передбачає, що ціна праці, як ключовий інструмент дії ринку, швидко адаптується до кон'юнктурних змін, що дозволяє підтримувати рівновагу чистого ринку (без впливу на його механізм профспілок, держави чи монополій) та гарантує відсутність безробіття.

Оскільки представники неокласичного напрямку досліджували ринок праці з позицій «чистої» економічної теорії та ідеальної моделі господарювання (досконала конкуренція), то певні запропоновані ними теоретичні положення не відповідають дійсності. Неокласики причину таких розбіжностей пояснювали недоліками та провалами ринку, що виникають за умови обмеженості інформації, тиску з боку профспілок, встановлення інституціональних чи соціальних рамок, рівня мінімальної оплати праці тощо.

Неокласична теорія ринку праці має власні теорії попиту на працю і її пропозиції. Представники даного напрямку, базуючись на теорії граничної продуктивності та з урахуванням ефектів масштабу і заміщення, вважали, що функція попиту на працю для короткострокового періоду залежить від співвідношення граничного продукту праці й заробітної плати, а для довгострокового – від співвідношення граничного продукту до граничних витрат праці та капіталу [4; 8].

В основу теорії пропозиції праці неокласики закладають положення двох моделей: вибору між роботою і дозвіллям (з урахуванням ефектів доходу і заміщення) та інвестування в людський капітал [4; 8]. Науковці вказують, що пропозиція праці залежить не лише від традиційних факторів, таких як заробітна плата чи умови праці, і від тих вкладень, які здійснені самим працівником у формування його здібностей до праці (людський капітал). З цього приводу А. Маршалл, зокрема, відзначає, що заробітна плата, як ціна трудових ресурсів, повинна формуватися подібно до ціни інших факторів виробництва, тобто встановлюватись на рівні граничних витрат на ресурс.

Відповідно до неокласичного підходу основним регулятором ринку праці виступає реальна заробітна плата, а її підвищення – основною причиною безробіття [16]. Неокласики, як продовжувачі ідей класичного напрямку, вбачали природу безробіття в корисних інтересах працівників щодо кращої оплати праці і, відповідно, вважали його явищем добровільним. Зокрема, А. Пігу з цього приводу вказував, що відмова працювати за заробітну плату, розмір якої відповідає рівноважному стану ринку праці (природна) є власним рішенням працівників, а тому такий стан можна вважати добровільним безробіттям.

Розмірковуючи над природою заробітної плати, неокласики спирались на закон граничної продуктивності. Зокрема, Дж. Кларк цю тезу пояснював так: «Ціна встановлюється ринком для кінцевої одиниці запасу кожного з них і поширюється на весь запас. ... так остання одиниця праці визначає заробітну плату» [4].

Рівновага на ринку праці встановлюється через балансування попиту і пропозиції праці за допомогою ще одного інструменту – конкуренції. Виникнення безробіття (на ринку праці пропозиція перевищує попит) посилює конкуренцію за вільні робочі місця, що призводить до зростання зайнятості і, як наслідок, зменшення заробітної плати. Нижчий рівень оплати праці скорочує пропозицію праці, що повертає ринок праці до рівноваги. Формування дефіциту праці (на ринку праці попит перевищує пропозицію) спричиняє загострення конкуренції з боку попиту (між роботодавцями), що призводить до встановлення рівноваги за вищого рівня зарплати. Ці ланцюги в неокласичній теорії обґрунтовують роль конкуренції як четвертого інструмента дії ринку праці, який унеможливує тривале відхилення від рівноваги.

Уособленням досвіду функціонування досконалих конкурентних ринків капіталістичних країн Європи стало започатковане у 40-х рр. XIX ст. економічне учення марксизму, найважливішими історичними передумовами формування якого були промислові перевороты та спричинене ними виникнення масового безробіття.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Теорія зайнятості К. Маркса посідає значне місце в генезисі сутності ринку праці. Вона базується на таких найважливіших положеннях, як теорія додаткової вартості, теорія трудової вартості, теорія зростання органічної будови капіталу та закон народонаселення. Марксистська школа вперше висунула тезу про те, що об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є не сама праця, а робоча сила, яку К. Маркс та Ф. Енгельс розглядали як «сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які пускаються ним у хід кожного разу, коли він виготовляє будь-які споживчі вартості» [14, с. 64]. Обґрунтовуючи об'єкт купівлі-продажу на ринку праці, дослідники зазначали: «Здібність до праці ще не означає працю, подібно до того як здібність перетравлювати їжу взагалі ще не співпадає з фактичним перетравлюванням їжі» і відстоювали позицію, що «фактично на ринку власнику грошей безпосередньо протистоїть не праця, а робітник, позбавлений засобів виробництва і тому змушений продавати єдине своє надбання – робочу силу. Коли ж праця дійсно розпочинається, вона уже перестав належати робітнику і не може бути ним продана» [10]. Отже, власник капіталу купує не працю, а здібність до праці, а праця являє собою процес споживання робочої сили.

Така характеристика процесу праці (як процесу споживання робочої сили найманого робітника, де протягом робочого часу капіталіст монополює розпоряджається робочою силою, котру він придбав як товар і повністю привласнює створений продукт) визнавала єдність сфери обігу і сфери виробництва [14, с. 69].

Зроблений внесок у дослідження ринку праці марксистами відзначив Й. Шумпетер, який, пояснюючи особливість техніки аналізу концепції робочої сили К. Маркса, вказує, що «він відрізняв працю, кількість якої вимірюється в годинах, та робочу силу (Arbeitskraft), цінність якої виражається кількістю праці, що входить до товарів, спожитих робітником (включаючи товари та послуги, витрачені на його виховання та навчання), і в певному сенсі “виробляючими” його робочу силу» [20]. Отже, саме К. Маркс уперше встановив взаємозв'язок між реальною цінністю зазначених товарів та реальною цінністю товару «робоча сила».

К. Маркс припускав, що в основі функціонування капіталістичного ринку праці лежать виробничі відносини вільної купівлі робочої сили, а заробітна плата виступає зовнішньою формою прояву, сформованої на ринку її вартості [12]. При цьому прихильники марксистської теорії стверджують, що «на поверхні буржуазного суспільства заробітна плата, яку отримує робітник, виступає не у вигляді ціни робочої сили, а у вигляді ціни його праці. Оскільки праця не являється товаром, то і заробітна плата не є його ціною» [14, с. 86]. К. Маркс виступав з критикою положень, запропонованої класичною школою, доктрини фонду заробітної плати: працівники отримують заробітну плату після того, як виконали роботу, тобто заробили ці кошти, то, відповідно вони отримують кошти не як передплату (аванс), а як погашення заборгованостей [1, с. 182].

Вивчаючи питання зайнятості та безробіття, К. Маркс звернув увагу на їхній склад, констатувавши існування постійного, плінного та прихованого [17, с. 32].

На початку ХХ ст. під впливом соціально-економічних змін суспільства, пов'язаних з періодом індустріалізації та концентрації капіталу, виник інституціоналізм. Представники цього напрямку (Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) у центр своїх досліджень ставлять інститути та інституції, яким відводиться роль рушійних сил суспільного розвитку.

Школа інституціоналістів відходить від макроекономічного аналізу ринку праці і, як вказує М. Небава, робить спробу «наявні на ринку праці невідповідності пояснити особливостями соціальних, фахових, галузевих, статевікових, етнічних та інших розходжень у структурі робочої сили і відповідних їм рівнів заробітної плати» [4]. Головна увага їхніх досліджень зосереджена на виявленні взаємозв'язку між професійно-галузевими характеристиками робочої сили і рівнем її оплати праці.

Представники інституціоналізму значну увагу приділяють соціальним та структурним факторам. На їхню думку, головною причиною появи безробіття слід вважати порушення структурної збалансованості, а соціальні гарантії зайнятості є важливішими за проблему формування рівня оплати праці.

У 20-30 рр. ХХ ст. світова економіка зіткнулася з проблемою масового безробіття та значного недовикористання виробничих потужностей. Велика депресія (1929-1933) яскраво продемонструвала неспроможність неокласичної теорії вирішувати ключові соціально-економічні питання в умовах перевиробництва, стрімкого зростання цін, фінансового краху та соціальної дестабілізації. Як відповідь на ці виклики виникло кейнсіанство. Ключовою особливістю, що принципово вирізняє кейнсіанство від попередніх економічних шкіл, є твердження про недосконалість ринкового механізму та відсутність автоматичного механізму, що забезпечує повну зайнятість, адже, на відміну від класичного напрямку, кейнсіанці вважали, що причини безробіття криються не в екзогенних факторах, а в ендогенних, тобто в самій економічній системі, що не може бути саморегульованою.

На відміну від класичного школи, яка не вбачала в безробітті серйозної проблеми і основну увагу зосередила на розробці теорій заробітної плати, кейнсіанський напрям сконцентрувався саме на питаннях зайнятості. Зокрема, Дж. Кейнс писав: «Кінцева мета нашого аналізу – встановити, чим визначається рівень зайнятості» [7].

Докейнсіанські теорії поверхнево досліджували причини безробіття, концентруючись лише на природних його компонентах. Кейнс вперше переніс акценти із «добровільного» безробіття на циклічне, спричиненого загальними спадами в економіці [21]. Пояснення причин безробіття в кейнсіанській школі було зложено Дж. Кейнсом у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», опублікованій у 1936 р., де науковець обґрунтовує ідею про те, що рівень зайнятості і безробіття є похідними параметрами від ефективного попиту [5, с. 346]. Трактуючи повну зайнятість, Кейнс виходив з припущення не про абсолютну відсутність безробіття як явища, а про рівень зайнятості, при якому попит та пропозиція на ринку праці врівноважені, а сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції, навіть незважаючи на наявність безробіття.

Таким чином, головним постулатом кейнсіанства є заперечення можливостей ринкового механізму щодо гарантування повної зайнятості – кейнсіанська модель ринку праці будується, зважаючи на те, що ринок праці перебуває у стані постійної нерівноваги, тому й існує потреба в його регулюванні з боку держави, переважно через стимулювання сукупного попиту.

У питаннях регулювання зайнятості та безробіття кейнсіанський напрямок не підтримував постулати класичної школи щодо заробітної плати як основного регулятора ринку праці. Кейнс не спростовував тезу про те, що досягти приросту зайнятості можна за рахунок зниження рівня оплати праці, однак він радив віддавати перевагу іншим інструментам впливу на безробіття. Дж. Кейнс зауважував, «по-перше, на практиці дуже важко знизити заробітну плату, тому майже неможливо, щоб подібна стратегія дала позитивні результати щодо збалансування ринку праці. По-друге, існують сумніви, що зниження заробітної плати (навіть якщо зробити припущення, що це можливо) справді може бути ефективним засобом проти безробіття. Річ у тому, що коли заробітна плата знижується ... на споживчий попит впливають два суперечливі фактори. Частково попит зростає внаслідок того, що більша кількість людей отримує роботу, а частково він зменшується, оскільки купівельна спроможність кожного з них знижується внаслідок зниження заробітної плати. Підсумковий результат зовсім не означає зростання сукупного попиту» [7]. Отже, у кейнсіанській теорії ціна є не регулятором ринку праці, а результатом кон'юнктури ринку праці.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Основний інструмент стимулювання зайнятості кейнсіанство вбачає у стимулюванні сукупного попиту. Найсильніший ефект від такого стимулювання можна отримати за рахунок підвищення інвестиційної компоненти та прирощення державних витрат, що дають змогу відповідно до принципів мультиплікатора Р. Кана досягти збільшення зайнятості у сфері виробництва благ як виробничого (первинне зростання зайнятості), так і особистого споживання (вторинне зростання зайнятості) [16].

Кейнсіанці вважали також, що «проблему зайнятості можна вирішити за рахунок помірної інфляції, яка створює ілюзію зростання заробітної плати, хоча насправді вона заморозить її на певному мінімальному рівні» [5, с. 426]. Широкому використанню цього принципово нового підходу до регулювання зайнятості сприяла робота А. Філіпса «Співвідношення між безробіттям і ступенем виміру грошової заробітної плати у Великобританії», де автор на основі емпіричних досліджень встановив наявність у короткому періоді зворотного зв'язку між характеристиками інфляції та безробіття.

Розглядаючи механізм попиту-пропозиції на ринку праці, кейнсіанці, на відміну від класичного напрямку, визнавали і враховували в теоретичних розробках, що цей ринок функціонує в певних інституціональних і соціальних межах, що порушує умови функціонування «ідеального» неокласичного [18]. Кейнсіанці у своїй теорії ринку праці широко використовували елементи поведінкового аналізу на кшталт показників граничних схильностей, тобто враховували наявні інституціональні рамки.

Говорячи про рівновагу на ринку праці, Кейнс відстоював позиції, що не збігалися з ідеями класичної школи. Зокрема, кейнсіанці вважали, що на ринку праці пропозиція залежить від реальної заробітної плати лише в умовах повної зайнятості, а при неповній – від номінальної. При встановленні рівня зайнятості пропозиція праці на думку кейнсіанців виконує другорядну роль і надає інформацію лише про її максимальну величину за певного рівня ціни праці. Також Кейнс вважав, що заробітна плата жорстка (гнучка лише в бік зростання). Характеристики ж попит у кейнсіанській інтерпретації засновувались на положеннях теорії граничної продуктивності, однак Кейнс вважав, що такий обернений причинно-наслідковий зв'язок між попитом на працю та рівнем реальної зарплати знаходить прояв лише в мікроекономічних моделях ринку праці.

У 60-х рр. ХХ ст. у Чиказькому університеті (США) утворилася школа економістів, заснована М. Фрідменом, яка отримала назву «монетаризм». Науковці цього напрямку запропонували протилежний кейнсіанському погляд на функціонування ринку праці, відстоюючи класичні погляди.

Представники цієї концепції (М. Фрідмен, Ф. Маклуп, Л. Роббінс, Ф. Хайєк та ін.) оскільки і представники класичної школи вважають, що рівновага встановлюється в умовах досконало конкурентного ринку праці, який не зазнає екзогенного впливу з боку профспілок чи держави, та характеризується гнучкою зарплатою. Однак, на відміну від класиків, підтримують тезу кейнсіанського напрямку, розглядаючи ринок праці як явище постійної і фундаментальної нерівноваги.

Монетаристи не погоджувались із представниками кейнсіанського напрямку в тому, що безробіття виникає внаслідок недостатнього ефективного попиту [21]. Вони виходили з припущення, що зростання сукупної пропозиції товарів призводить до зростання зайнятості та скорочення безробіття, а саме «безробіття зумовлюється високим рівнем заробітної плати, який встановлюється за вимогами профспілок» [5, с. 427]. Монетаристи відстоювали класичні підходи, вважаючи, що розмір заробітної плати повинен встановлюватись ринком під впливом взаємодії попиту і пропозиції.

Засновник монетаризму М. Фрідмен, провівши ґрунтовне дослідження механізму зв'язку інфляції з безробіттям, у статті «Роль монетарної політики» (1968) з цього приводу зазначав: «Між інфляцією та безробіттям завжди є лише тимчасовий, а не постійний взає-

мозв'язок», тобто досягти скорочення безробіття за рахунок інфляційних процесів у довгому періоді неможливо, оскільки, на думку монетаристів, саме зростання цін та зарплат спотворює реальне сприйняття інформації робітниками та провокує безробіття [21].

Центральною концепцією монетаристської моделі ринку праці є гіпотеза «природного рівня безробіття», введена в науковий обіг М. Фрідменом у 1968 р. На його думку, функціонування ринку праці припускає наявність «природної норми безробіття» як такого рівня безробіття, який зрівнює попит з пропозицією на ринку робочої сили і який, отже, узгоджує ставку реальної заробітної плати з рівновагою на всіх ринках. Автор відзначає, що така норма дозволяє зафіксувати середню реальну зарплату з урахуванням структурних характеристик попиту і пропозиції, однак сама її величина є мінливою [4].

Монетаристи пов'язували формування природної норми та встановлення її розміру зі структурними параметрами ринків (товарів та робочої сили) та елементами інституційного середовища функціонування ринку праці, зокрема тиск з боку профспілок на рівень зарплати, доступність інформації, виплати по безробіттю, трансакційні витрати тощо [9].

Монетаристи розглядали природний рівень безробіття як цілком нормальне та позитивне для економіки явище, адже наявність таких безробітних забезпечує достатній рівень гнучкості ринку праці, і тому вважали, що саме досягнувши природного рівня безробіття економіка та ринок праці урівноважуються і досягається повна зайнятість населення.

Оскільки, на думку М. Фрідмена, 100-відсоткова зайнятість неможлива (структурне і фрикційне безробіття як складові природного рівня безробіття неминучі для будь-якої економіки), то повна зайнятість представниками монетаристського напрямку розглядається як чисельність зайнятих, скоригована на кількість фрикційних та структурних безробітних.

Представники монетаризму вважають, що відхилення зайнятості від свого «природного рівня» можуть мати тільки короткостроковий характер, тому державне регулювання ринку праці є доцільним лише за умови його виникнення та з використанням інструментів монетарної політики [16].

Наприкінці 70-х рр., коли реальна практика господарювання зіткнулась з неможливістю вирішення проблем економічного розвитку ринку праці в умовах стагфляції на основі існуючих теоретичних концепцій, широкого використання набули ідеї кейнсіансько-неокласичного синтезу, котрий означав поєднання, аналітичну інтеграцію елементів кейнсіанської і неокласичної теорій. Така ідея Дж. Хікса (1937 р.) знайшла своє продовження у роботах Ф. Модільяні та П. Самуельсона. Основні представники даної школи (Дж. Хікс, П. Семюелсон, Е. Хансен, Л. Клейн, Д. Патінкін, К. Макконнелл, С. Брю), пояснюючи методологічні засади та теоретичну систему синтезу, розглядали положення кейнсіанства як окремий випадок неокласичної теорії ринку праці, що розглядає ситуацію за негнучких цін та заробітної плати. З іншого боку, кейнсіанці сприймали неокласичну теорію зайнятості як окремий випадок, що характерний тільки за умов досягнення повної зайнятості. Дж. Кейнс вказував, що «коли з допомогою централізованого контролю пощастить забезпечити повну зайнятість, то неокласичний аналіз знову набере виняткового значення» [7].

Представники даної школи вважали, що для досягнення повної зайнятості населення, існує необхідність одночасного використання ринкового і державного регулювання ринку праці. Особливістю цього напрямку є спроба поєднати мікроекономічні теорії класичного напрямку з макроекономічними кейнсіанців. Їх інтеграція створила можливість, з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку передових країн кінця ХХ ст., запропонувати для вирішення проблем безробіття широке коло теорій.

Значний інтерес представляє контрактна теорія зайнятості (К. Азаріадіс, М. Бейлі, Д. Гордон). Концепція базується на положеннях, обстоюваних представниками кейнсіанського напрямку про нееластичність номінальної заробітної плати, та обсягах виробництва і зайнятості як основних регуляторів ринку праці та доповнена тезою, що сама ця жорсткість виводиться з поведінки індивідів, які переслідують власні економічні інте-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

реси. Вона пояснює злагодженість динаміки грошової заробітної плати та можливість її зміни в певних прогнозних межах на основі економічно вигідного для підприємців і робітників дотримання довгострокової договірної угоди («імплицитний контракт»).

Головним змістом концепції економіки пропозиції (А. Лаффер, Р. Мандель, М. Фелдстайн та ін.) є використання засобів стимулювання сукупної пропозиції з метою активізація виробництва і зайнятості.

В умовах структурної перебудови економіки кінця 70-х рр. з'явилась концепція гнучкого ринку (Р. Буае, Г. Стендінг), яка обґрунтовує необхідність використання індивідуальних та специфічних форм залучення до праці через короткострокові контракти, неповну зайнятість тощо. Головною метою цієї концепції є формування високого динамізму ринку праці на основі поєднання різноманітних методів регулювання заробітної плати, форм зайнятості, що забезпечить умови для швидкого підлаштування до змін попиту чи пропозиції характеристик робочої сили (кількість, якість, склад) та її ціни.

Професор С. Мочерний вказує, що гносеологічною основою концепції економіки пропозиції є погляди А. Сміта, Ж.-Б. Сея, В. Джевонса, Л. Вальраса, А. Маршалла та ін., а їхньою квінтесенцією – твердження, що в умовах ринкового господарства особисте збагачення приватних власників передбачає зростання добробуту всіх членів суспільства [11].

Відповідно до цієї концепції для збільшення зайнятості, необхідно переглянути та радикально змінити існуючу податкову політику: зменшення податків (відповідно до кривої Лаффера) стимулює інвестиційний процес та неминуче призведе до раціонального та більш повного використання робочої сили як фактору виробництва, а зменшення ставок податків на заробітну плату сприяє розширенню пропозиції робочої сили. Так автоматично вирішується проблема безробіття.

Теорія людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрік) розглядає працівника з позицій не просто ресурсного підходу (як фактор виробництва, що має ціну), а наділяє його рисами основного капіталу, стверджуючи, що нарощення індивідуальних знань, умінь, досвіду та навичок працівника вимагає додаткових інвестицій і відповідної оплати.

Узагальнене теоретичне осмислення наведених концепцій кейнсіансько-неокласичного синтезу надає можливість дійти висновку, що кожна з них характеризує лише окремі аспекти функціонування сучасного ринку праці, однак цілісно не відбиває його сутності.

Висновки і пропозиції. Проведений огляд генезису сутності категорії «ринок праці» в межах основних економічних шкіл встановив, що він є динамічною соціально-економічною системою, яка в історичному розвитку зазнає суттєвих кількісно-якісних перетворень, еволюціонує, а тому його розвиток відображається в мінливості підходів до визначення.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
2. Борюшкіна О. В. Визначення поняття «ринок праці» в економічній та соціологічній науках / О. В. Борюшкіна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. – 2005. – С. 206-210.
3. Дерій Ж. В. Формування ринку праці на основі розвитку людського потенціалу / Ж. В. Дерій, С. А. Скиба // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 2(2). – С. 9-17.
4. Історія економічних учень : підручник / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай. – Київ: Знання, 2005. – 567 с.
5. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
6. Караченцева К. О. Генезис категорій “ринок праці” та “ринок робочої сили” / К. О. Караченцева // Коммунальное хозяйство городов. – 2010. – № 92. – С. 273-280.
7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Neoclassic, 2021. – 448 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

8. Легкий В. І. Теоретичні основи і досвід антикризового регулювання ринку праці та зайнятості населення / В. І. Легкий // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3(41). – С. 199-202.
9. Мариненко Н. Ю. Історія народного господарства та економічної думки України / Н. Ю. Мариненко, Г. В. Ціх. – К. : КНЕУ, 2009. – 300 с.
10. Маркс К. Сочинения / Маркс К., Энгельс Ф. – М. : Соцэкгиз, 1960. – Т. 23. – 671 с.
11. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: у трьох томах / С. В. Мочерний. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
12. Петюх В. М. Ринок праці : навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
13. Попов С. В. Зайнятість та ринок праці в умовах ринкової економіки : монографія / С. В. Попов. – Сімферополь : КЮІ ОДУВС, 2008. – 328 с.
14. Румянцев А. М. Политическая экономия / А. М. Румянцев, Г. А. Козлов, М. И. Волков. – М. : Политиздат, 1983. – 592 с.
15. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Сэй Ж.-Б. – М. : Дело, 2000. – 312 с.
16. Титар О. О. Ринок праці / О. О. Титар. – Х. : ХНАДУ, 2008. – 90 с.
17. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, Т. Б. Токарський. – Львів : ІРД НАНУ, 1997. – 342 с.
18. Туленков В. М. Ринок праці в інституціональному вимірі / В. М. Туленков // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 4(29). – С. 16-20.
19. Тумакова С. В. Социально-экономические проблемы рынка рабочей силы : теория, практика : монография / С. В. Тумакова. – Д. : КИНИ ІЭП НАН України, 2005. – 436 с.
20. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – 554 с.
21. Яремчук О. Еволюція поглядів на ринок праці у світовій економічній науці / О. Яремчук // Економічний аналіз. – 2011. – № 9. – С. 406-409.
22. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation / D. Ricardo. – Batoche Books, 2001. – 333 p.

References

1. Blauh, M. (2001). *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi [Economic theory in retrospect]*. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”.
2. Boriushkina, O.V. (2005). Vyznachennia poniattia “rynok pratsi” v ekonomichnii ta sotsiologichnii naukakh [Definition of the concept of "labor market" in economics and sociology]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 206-210.
3. Derii, Zh.V., & Skyba, S.A. (2015). Formuvannia rynku pratsi na osnovi rozvytku liudskoho potentsialu [Formation of the labor market based on human development]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(2)), 9-17.
4. Bazylevych, V.D., Leonenko, P.M., Hrazhevsk, N.I., & Haidai, T.V. (2005). *Istoriia ekonomichnykh uchen [History of economic studies]*. Znannia.
5. Korniiichuk, L.Ia., Tatarenko, N.O., & Poruchnyk, A.M. (1999). *Istoriia ekonomichnykh uchen [history of economic thought]*. KNEU.
6. Karachentseva, K.O. (2010). Henezis katehorii “rynok pratsi” ta “rynok robochoi syly” [The genesis of the categories “labor market” and “labor market”]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov – Municipal utilities*, (92), 273-280.
7. Keins, Dzh.M. (2021). *Obshchaia teoriia zaniatosti protsenta i deneg [General theory of employment, interest and money]*. Neoclassic.
8. Lehkyi, V.I. (2013). Teoretychni osnovy i dosvid antykrizovoho rehuliuвання rynku pratsi ta zaniatosti naselennia [Theoretical foundations and experience of anti-crisis regulation of the labor market and employment]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, (3(41)), 199-202.
9. Marynenko, N.Iu., & Tsikh, H.V. (2009). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy [History of the national economy and economic thought of Ukraine]*. KNEU.
10. Marks, K., & Engels, F. (1960). *Sochineniia [Essays]* (Vol. 23). Socekiz.
11. Mochernyi, S.V. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*. Vydavnychiy tsentr “Akademiia”.
12. Petiukh, V.M. (1999). *Rynok pratsi [Labor market]*. KNEU.
13. Popov, S.V. (2008). *Zainiatist ta rynek pratsi v umovakh rynkovoї ekonomiky [Employment and the labor market in a market economy]*. KIUІ ODUVS.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

14. Rumiantsev, A.M., Kozlov, G.A., & Volkov, M.I. (1983). *Politicheskaiia ekonomiiia [Political Economy]*. Politizdat.
15. Sei, ZH.-B. (2000). *Traktat po politicheskoi ekonomii [A treatise on political economy]*. Delo.
16. Tytar, O.O. (2008). *Rynok pratsi [Labor market]*. KhNADU.
17. Dolishnii, M.I., Zlupko, S.M., Zlupko, T.S., & Tokarskyi, T.B. (1997). *Trudovyi potentsial, zainiatist i rynok pratsi (teoriia i praktyka) [Labor potential, employment and labor market (theory and practice)]*. IRD NANU.
18. Tulenkov, V.M. (2011). Rynok pratsi v instytutsionalnomu vymiri [Labor market in the institutional dimension.]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia – Labor market and employment*, (4(29)), 16-20.
19. Tumakova, S.V. (2005). Sotsialno-ekonomicheskie problemy rynka rabochei sily teoriia praktika [Socio-economic problems of the labor market: theory, practice]. KINI IEP NAN Ukrainy.
20. Shumpeter, I. (2004). *Istoriia ekonomicheskogo analiza [History of economic analysis]*. Ekonomicheskaya shkola.
21. Yaremchuk, O. (2011). Evoliutsiia pohliadiv na rynok pratsi u svitovii ekonomichnii nauksi [Evolution of views on the labor market in world economics.]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, (9), 406-409.
22. Ricardo, D. (2001). *On the principles of political economy and taxation*. Batoche Books.

Отримано 30.07.2021

UDC 331.5

Oksana Minina

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Theoretical and Applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: minina.ok.v@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5919-1599>
ResearcherID: [H-1167-2016](https://orcid.org/0000-0002-5919-1599)

Nataliia Shadura-Nykyporets

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Theoretical and Applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: nykyporetc@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-7990-0105>
Researcher ID: [H-1176-2016](https://orcid.org/0000-0001-7990-0105)

THE GENESIS OF SCIENTIFIC THOUGHT ABOUT THE ESSENCE OF THE LABOR MARKET

In modern transitional conditions, the labor market is one of the most important, complex and changing elements of the economy at the micro, meso and macro levels. Its specificity is explained not only by the fact that the interests of employer and employee are intertwined, working conditions, employment and wages are formed, but also by the fact that the labor market is a generalized indicator of a wide range of socio-economic phenomena and social development processes.

The purpose of this article is to study the genesis of the essence of the labor market. Since economic categories are historical in nature, their essence and interpretation is determined by the socio-historical conditions of a certain stage of human development, it is important to understand what meaning representatives of leading economic schools saw in the labor market. It is important to reveal this content through the prism of the dominant socio-economic ideas of the period and in the context of the basic concepts of the relevant economic schools and areas. Studying the genesis of scientific thought about the essence of the labor market allows to form a comprehensive multidimensional understanding of this concept and its features in today's changing world.

The essence, functions, conditions of the labor market formation and functioning are marked by significant controversy, especially in historical retrospect. Therefore, the development of theoretical and methodological foundations for the functioning of the modern labor market requires studying the genesis of formation of scientific thought about its content. V.N. Tarasevich says: "To show the genesis of category means, firstly, to determine its genetic basis, origin, sources; secondly, to highlight the stages of its movement, the levels that characterize the process of its deployment from the essence to increasingly specific forms".

A review of the genesis of the essence of the category "labor market" in the main economic schools found that it is a dynamic socio-economic system, which in historical development undergoes significant changes, evolves, and therefore its development is reflected in changing approaches to definition.

Keywords: labor; labor market; labor force; employment; wages; genesis.

References: 22.